

CAVE VENENUM

ESTUDI I TRANSCRIPCIÓ DEL *LIBELLUS DE ARTE COGNOSCENDI VENENA*,
ATRIBUÏT AL MESTRE ARNAU DE VILANOVA

Jordi Bossoms Costa

Tutor: Dr. Sebastià Giralt

Treball de fi de grau

Grau d'Estudis Clàssics, juny del 2019

Universitat Autònoma de Barcelona

ÍNDIX

Introducció.....	4
Estudi	6
I - L'autor.....	6
Arnau de Vilanova: apunts biogràfics.....	7
Arnau de Vilanova: obra mèdica	9
II - El context	13
Els tractats sobre verins.....	15
III - L'obra	17
Manuscrits	19
Impresos	21
IV - El manuscrit	27
El copista: Hartmann Schedel	28
Comparació: manuscrit i impresos	29
Conclusions	31
El text	34
Bibliografia.....	40
Fonts primàries.....	40
Fonts secundàries	40
Resum i paraules clau	43

INTRODUCCIÓ

El present treball és la primera aproximació filològica al *Libellus de arte cognoscendi venena*. No es tracta d'una edició crítica, ni tampoc d'un estudi exhaustiu d'aquest text atribuït al mestre Arnau de Vilanova, però sí és el primer treball de recerca que versa únicament sobre aquest tractat, contextualitzant-lo i transcrivint-lo, amb la intenció de ser -amb tota la humilitat que correspon- la pedra damunt la qual s'edifiqui la posterior i necessària recerca.

El lector trobarà, en primer lloc, unes reflexions al voltant de la dubtosa atribució de l'obra al metge i teòleg català. Aquest capítol, que serveix també per fer unes breus pinzellades al concepte d'*auctoritas* i a la problemàtica entorn l'autoria al món medieval, exposa algunes de les raons que han contribuït a engendrar la "qüestió arnaldiana". Tot seguit, descobrirà un apartat on hi ha resumida la biografia d'Arnau, gairebé a mode de presentació, que precedeix un apartat dedicat a la seva obra mèdica i la seva classificació a partir la forma i la temàtica dels textos.

En segon lloc, trobarà un capítol dedicat a contextualitzar el *Libellus*, mitjançant el comentari de les principals característiques dels verins i la percepció que la societat en tenia durant l'Edat Mitjana. També es parla, en aquest capítol, del gènere dels tractats toxicològics, al qual pertany l'obra en qüestió. S'intenta, de fet, perfilar un retrat dels objectius, els esdeveniments i els models que van originar l'aparició d'aquest tipus d'escrit a Occident.

Seguint això, el lector trobarà un capítol que sintetitza el contingut del tractat. S'aprofita, també, per remarcar l'enganyós significat del títol i per il·lustrar breument la tradició galenista que el text sembla abraçar. Després del resum, veurà la llista dels testimonis -manuscrits i impresos- que ens han transmès aquesta obra.

En el següent capítol, trobarà l'exposició de les característiques del manuscrit transcrit en aquest treball (Munic, Bayerische Staatsbibliothek, Handschriften: Clm. 456, 8r-11r) i, a més, unes poques paraules sobre el copista d'aquest, l'alemany Hartmann Schedel. Abans de finalitzar el capítol, podrà apreciar una comparativa entre el primer foli del

manuscrit i el seu corresponent en tres dels impresos, per tal de mostrar així alguns detalls sobre la transmissió textual d'aquesta obra mèdica.

Trobarà, tot seguit, les conclusions, en les quals es procura valorar els diversos resultats del treball i recollir els coneixements que han aportat a l'autor. També hi trobarà una breu opinió personal, que serveix de punt final a la part teòrica del projecte.

A continuació, el lector topirà amb la part més rellevant del treball: la transcripció del manuscrit. Aquesta tasca, que s'ha realitzat acudint a la versió digital d'aquest manuscrit del segle XV, no només implica una còpia a partir del manuscrit original, sinó també una meticulosa labor en l'edició del text.

I, finalment, després de la llista de bibliografia emprada, trobarà el resum del contingut i les paraules clau.

Voldria aprofitar aquesta presentació per agrair el suport, l'entusiasme i la paciència al meu tutor, el doctor Sebastià Giralt. Ell m'ha introduït als estudis sobre Arnau de Vilanova i ell m'ha acompanyat en aquests primers passos dins el món de la recerca acadèmica. Sense ell, per tant, aquest treball no seria possible.

També voldria mostrar agraïment a la família i als amics que durant tants anys m'han recolzat.

A tots ells, moltes gràcies.

ESTUDI

I - L'AUTOR

Malgrat que l'autoria del *Libellus de arte cognoscendi venena* roman dubtosa, tant la tradició manuscrita com la impresa, està atribuïda al metge i teòleg Arnau de Vilanova. Lluny de tractar-se d'un fet extraordinari, a causa del prestigi com a autor mèdic i de la seva polifacètica i peculiar personalitat històrica, aquestes atribucions són ben habituals, i no sempre resulta senzill destriar les obres originals de les obres apòcrifes. Aquesta problemàtica, emulant la complexa situació que envolta els poemes homèrics i el corpus hipocràtic, ha estat anomenada "qüestió arnaldiana"¹.

Aquesta classe de conflicte, en tot cas, no afectava només Arnau de Vilanova, sinó que era un fenomen relativament freqüent a l'Edat Mitjana. Les raons per les quals això succeïa semblen relacionar-se amb el concepte d'*auctoritas* i amb la idea de que sols els textos firmats per una mà reconeguda i respectada mereixen ser llegits. Tampoc era estrany que els textos dels deixebles circulessin amb el nom dels seus mestres, ja fos amb la revisió i autorització d'aquests segons o sense ella. Cal tenir present, a més, que plagiar estava del tot acceptat i que resumir o traduir sense citar la font original no era en absolut insòlit.

Aquesta atribució per *auctoritas*, en efecte, encaixa molt bé amb la figura del *magister* Arnau i la seva notorietat com a metge. Però en el cas de la qüestió arnaldiana hi ha un altre aspecte a considerar: la seva llegenda. I és que els conflictes teològics en què Arnau de Vilanova es va veure implicat -no únicament, però sí principalment- van contribuir a endossar, per dir-ho d'alguna manera, un conjunt d'obres de caire alquímic, ocultista i nigromàntic a aquest personatge que, durant la seva llarga vida, havia destacat per fer tot el contrari, ja que sempre havia procurat seguir i difondre la tradició galenista més pura i rigorosa. Aquestes obres apòcrifes, en alguns casos atribuïdes ja ben entrat el Renaixement, van arribar a ser tant o més populars que les obres

¹ GIRALT, S. (2002), *Decus Arnaldi. Estudis entorn dels escrits de medicina pràctica, l'ocultisme i la pervivència del corpus atribuït a Arnau de Vilanova*, Tesi Doctoral, Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona, pp. 67-78.

d'indubtable autoria arnaldiana i van convertir a Arnau en una veritable autoritat en àmbits que ell no va tractar, com per exemple l'alquímia.

Pel que fa a l'escrit que ocupa el present treball, tal com succeeix en gran part de les obres dubtoses, tenim arguments i opinions per les dues bandes: Juan A. Paniagua, per exemple, sembla partidari de l'autoria d'Arnau i, en l'índex onomàstic de *Studia Arnaldiana*², inclou el *Libellus de arte cognoscendi venena* dins el grup d'obres científiques genuïnes, encara que, parlant del tractat en qüestió, es limiti a dir, just abans de descriure'n breument el contingut, que li sembla més de l'estil d'Arnau que el *Tractatus de venenis*, l'obra que el precedeix en les edicions generals i amb la qual comparteix, de manera parcial, temàtica i continguts³; Franck Collard, en canvi, sembla relacionar l'autoria d'aquesta obra amb la figura de Pedro Cellerer (Petrus Cellarius)⁴, deixeble d'Arnau que podria haver tingut un paper rellevant en la confecció, justament, del *Tractatus de venenis* i de l'*Antidotarium*, segons apunta Michael R. McVaugh⁵.

En qualsevol cas, per confirmar aquesta atribució al metge català, seria necessari un profund estudi de l'obra, analitzant-ne la tradició textual i comparant-la amb els escrits arnaldians que no presenten dubtes d'autenticitat. Malauradament, no dispo, ara per ara, dels recursos suficients per emprendre tal tasca.

Arnau de Vilanova: apunts biogràfics

Parlar d'Arnau de Vilanova és parlar d'una de els figures més destacades i interessants de l'Europa Occidental de finals del segle XIII i principis del XIV. Va sobresortir en l'àmbit mèdic, tant per la seva activitat professional com per la seva docència universitària, i va deixar nombrosos i variats escrits per a la posteritat. També va conrear la teologia -no sempre aliè a les controvèrsies- i va impulsar idees per a la reforma de l'església cristiana. Fins i tot va realitzar tasques diplomàtiques, com a

² PANIAGUA, J. A., (1994) *Studia Arnaldiana, Trabajos en torno a la obra médica de Arnau de Vilanova, c. 1240-1311*, Barcelona, Fundación Uriach 1838, pp. 497-507.

³ *Ibidem*, p. 70.

⁴ COLLARD, F. (2013), «Le couteau de Bohémond et la thériaque à vilain. La vénénologie savante face aux remèdes “merveilleux” ou “populaires”» *Anuario de Estudios Medievales*, 43, 1, pp. 36, 43 i 47.

⁵ McVAUGH, M. R. (1995), «Two Texts, one problem: the authorship of the “Antidotarium” and “De venenis” attributed to Arnau de Vilanova» dins: *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 14, pp. 75-94.

conseqüència directa de la proximitat, el prestigi i la confiança que s'havia guanyat entre les corones i cúries papals de l'època.

Els seus orígens són bastant obscurs⁶. No es dubta de la seva nacionalitat catalana, però es desconeix amb exactitud el lloc del seu naixement. Entre les diverses hipòtesis, destaquen la que el relaciona amb València, ja que al llarg de la seva dilatada vida sempre va mantenir contacte amb aquesta ciutat mediterrània, i la que el relaciona amb Villanueva de Jiloca, a l'Aragó, proposta que ha pres força els últims temps. Pel que fa a l'any d'aquest naixement, es parla dels volts del 1240, i no seria fins al 1260 que abandonaria la pàtria natal per estudiar medicina a Montpeller, on, a part de convertir-se en *magister*, casar-se i tenir una filla, va cursar també un semestre de teologia. Entre aquestes dues dates, hauria estudiat en un convent de dominics, hauria estat admès a la diòcesi de València i hauria après l'àrab que tan útil li resultaria al llarg seva carrera mèdica. S'acostuma a afirmar, també, que Arnau va estudiar un temps a la Universitat de Nàpols, però aquesta opinió estaria influenciada pel fals testimoni del *Breviarium practicae*, una obra apòcrifa⁷.

Dues dècades després, ja és el metge de la cort reial, primer amb Pere II, que està implicat en un conflicte a Sicília i permet a Arnau, que roman a Barcelona, concentrar-se en la traducció d'algunes obres àrabs, com el *De viribus cordis* d'Avicenna, que gaudiria de gran popularitat, i en l'aprenentatge de la llengua hebrea, sota la influència de Ramon Martí. Després resta al servei d'Alfons II, que li manté el rang i el sou però l'allibera d'algunes responsabilitats⁸. Cap el 1290, ja exerceix de professor de medicina a Montpeller, etapa en la qual redactarà una part important de la seva obra científica⁹. També durant aquests anys escriu les seves primeres obres teològiques, algunes d'elles de caràcter apocalíptic i escatològic¹⁰, fet que li suposarà crítiques, censures i, fins i tot, breus empresonaments. Estableix, a més, bones relacions amb el papa Bonifaci VIII i arriba a ser el seu metge de confiança, tal com ho serà també dels seus successors.

⁶ PANIAGUA, J. A., «Vilanova, Arnau de» dins: ANES, G. - ALDEA, Q. - OLMEDO, J. (dir.), *Diccionario biográfico español*, Madrid, Real Academia de la Historia, 2009 - 2013.

⁷ PANIAGUA, J. A. (1994), p.53.

⁸ *Ibidem*, pp. 53-55.

⁹ *Ibidem*, pp. 55-56.

¹⁰ MENSA, J. (1998), *Les raons d'un anunci apocalíptic. La polèmica escatològica entre Arnau de Vilanova i els filòsofs i teòlegs professionals (1297-1305): anàlisi dels arguments i de les argumentacions*, Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya, Col·lectània Sant Pacià, 61.

Durant els seus últims anys, els viatges són encara més freqüents i té com a clients i amics als reis catalans, Jaume II -del qual s'acabarà distanciant- i Frederic III de Sicília, al rei de Nàpols, Carles II, i al papa Climent V. És en aquesta època, l'ocàs de la seva vida, quan es converteix en un diplomàtic de primer pla i comença a impulsar la reforma de l'Església, cosa que li ocasionarà nous conflictes¹¹. Intervé, així mateix, en afers tan problemàtics com el dels templers o el del retorn dels almogàvers.

L'any 1311, en el transcurs d'una travessia marítima, a prop de la costa de Gènova, Arnau morirà i serà enterrat en un indret desconegut, segurament d'aquesta mateixa ciutat de la Ligúria¹².

Poc després de la seva defunció, s'iniciarà un litigi pels seus béns i la distribució de la seva herència, i l'any 1316, a Tarragona, es dictarà una sentència per condemnar l'obra teològica d'Arnau.

Arnau de Vilanova: obra mèdica

Al llarg de la seva dilatada vida, Arnau de Vilanova va tractar gairebé tots els gèneres de la literatura mèdica i, tant la llegenda entorn la seva figura com la notabilitat real de la seva persona i la seva terapèutica, van contribuir a difondre aquestes obres arreu d'Europa. Amb l'arribada de la impremta, a més, la seva difusió va ser encara major i es van concebre diferents edicions de les seves obres completes, que van tenir molt èxit, i que si bé van contribuir a augmentar la popularitat d'Arnau, també van contribuir a escampar una mica més la imatge apòcrifa de l'Arnau mag, alquimista i nigromant, ja que en aquestes *Arnaldi de Villanova Opera*¹³ hi havia també moltes obres que li havien estat falsament atribuïdes.

El gruix de la seva obra mèdica es pot dividir en cinc grups¹⁴: traduccions i reelaboracions, comentaris, aforismes, medicina teòrica i medicina pràctica. A part

¹¹ PANIAGUA, J. A. (1994), pp. 57-61.

¹² PANIAGUA, J. A., 2009 - 2013.

¹³ Sobre el paper d'Arnau en la impremta i la producció de les obres completes: GIRALT, S. (2002), *Arnau de Vilanova en la impremta renaixentista*, Manresa, Col·legi Oficial de Metges de Barcelona, Publicacions de l'Arxiu Històric de les Ciències de la Salut.

¹⁴ Segueixo, aquí i en els paràgrafs següents, la classificació i explicació utilitzada a: GIRALT, Sebastià - MENSA i VALLS, Jaume, «Qui és Arnau de Vilanova?» dins: *Arnau DB: Corpus digital d'Arnau de Vilanova*, Universitat Autònoma de Barcelona. <http://grupsderecerca.uab.cat/arnau/medica> [Data de consulta: 11/06/2019]

d'aquests, hi hauria també el grup d'obres dubtoses, dins les quals s'inclou el *Libellus de arte cognoscendi venena*, i el grup d'obres apòcrifes.

En el primer, hi trobem el *De medicinis simplicibus*, que és la traducció d'un tractat farmacèutic d'Abu-l-Salt; el *De rigore, tremore, ictigatione et spasmo*, que és una traducció de Galè, a qui Arnau admirava amb devoció i a qui va difondre amb vehemència a Montpeller; el *De viribus cordis* d'Avicenna, que va traduir a Barcelona i que va tenir gran difusió en els primers anys de la impremta; i les adaptacions *Doctrina Galieni de interioribus*, també a partir de l'obra del metge de Pèrgam, i *Compendium regimenti acutorum*, a partir del tractat hipocràtic *Regimen acutorum*. És necessari mencionar, en aquest punt, que Arnau desconeixia la llengua grega -fet habitual en l'època- i que les obres d'autors grecs li havien arribat a través del món àrab i la seva llengua, que dominava des de la joventut.

En el segon grup, hi trobem els comentaris relacionats amb la docència d'Arnau de Vilanova a Montpeller. Als cursos medievals es llegia i es comentava l'obra d'alguna autoritat, cosa que es coneixia com a *lectio*, i després es feien preguntes sobre aquesta, les *quaestiones*, que el professor s'encarregava de formular i sovint de respondre. Sabem que Arnau, a Montpeller, no només va tractar els textos tradicionals, sinó que va procurar afegir-n'hi d'innovadors, sobretot de Galè. Les obres incloses en aquest grup són: la *Repetitio super Vita brevis* i la *Tabula super Vita brevis*, que fan referència al primer aforisme d'Hipòcrates; l'*Expositio super isto amphorismo Ypocratis: in morbis minus...* en la qual reprèn el comentari que havia fet Galè sobre un altre aforisme hipocràtic; el *Commentum super tractatum Galieni "De malitia complexionis diversae"*, en el qual introdueix els seus estudiants al concepte de complexió patològica, molt important en el galenisme; i el *Commentum super De morbo et accidenti*, que tracta sobre una altra obra de Galè i que, tot i saber amb certesa que Arnau va realitzar tal comentari, el testimoni que ens ha arribat presenta dubtes d'autenticitat i ens obliga a plantejar si algun altre professor de Montpeller va modificar-ne o no el contingut.

En el tercer, hi trobem els aforismes que Arnau va redactar al llarg de la seva vida. Aquest gènere, molt popular gràcies a la facilitat que ofereix a la memòria, va ser un dels més conreats pel metge i teòleg català i en conservem els següents exemples: els *Aphorismi de gradibus*, on parla de les gradacions dels medicaments i interaccions dels seus components, seguint el mètode matemàtic proposat per al-Kindi, com a

interpretació autèntica de Galè, oposant-se així a Averrois, per qui Arnau no va tenir mai massa simpatia; les *Medicationis parabolae*, que va ser una de les seves obres més difoses, que estava dedicada al rei de França i que consistia en un recull d'aforismes amb instruccions necessàries per al metge a l'hora d'exercir la seva labor; el *Commentum super quasdam parabolae*, que pretenia ser un comentari a l'obra anterior, però que va deixar inacabat; i els *Aphorismi particulares*, els *de memoria* i els *extravagantes*, que tractaven, respectivament, les malalties que afectaven el cap, el pit i l'abdomen i els genitals, les regles per millorar la memòria i els mals a les articulacions.

En el quart grup, el de la medicina teòrica, hi trobem tractats de diverses orientacions: el *Tractatus de amore heroico*, que és l'obra més antiga que li coneixem i que parla de l'amor, entès com una alteració de les facultats capaç de causar la mort si no és tractada adequadament; l'*Epistola de reprobatione nigromanticae fictionis*, en la qual l'autor ataca la nigromància; el *Tractatus de intentione medicorum*, en el qual reflexiona, prenent a Galè i Aristòtil com a base, sobre la veritat filosòfica i la veritat mèdica; el *Tractatus de humido radicali*, en el qual, prenent la forma d'un tractat filosòfic més que no pas mèdic, discuteix sobre la humitat radical, que sembla ser allò que dona calor i vida al cos humà, i sobre la possibilitat de regenerar-la i allargar així la vida humana; el *De considerationibus operis medicinae*, en el qual hi exposa la doctrina de Galè i reflexiona sobre l'estudi racional de la medicina a l'hora d'avaluar quina teràpia s'adequa al pacient; el *De dosi tyriacalium medicinarum*, en el qual parla sobre la triaga, un antídoto -mencionat, precisament, al *Libellus de arte cognoscendi venena*- molt utilitzat per fer front a qualsevol tipus de verí; el *Speculum medicinae*, que, en certa manera, culmina la seva carrera com a metge, ja que és una exposició de la teoria galenista i un reflex dels interessos que l'han mantingut ocupat al llarg de la seva vida; i la *Compilatio de conceptione*, que és una recopilació sobre les possibles causes de l'esterilitat humana.

I en el cinquè, finalment, hi trobem les obres de medicina pràctica: el *Regimen sanitatis ad regem Aragonum*, tractat adreçat al rei Jaume II i centrat en les seves complexions, però que gràcies a la seva qualitat va esdevenir útil també per a altres persones; el *Regimen Almariae*, que versa sobre les mesures d'higiene per als exercits durant les campanyes; la *Practica summaria*, que parla dels tractaments per a trenta-una malalties habituals, amb un redactat sintètic i senzill; el *Pars operativa*, que resta incomplet i que

havia de ser un complement pràctic al teòric *Speculum medicinae*, i el *Regimen podagrae*, que està adreçat a un malalt de poagre.

Pel que fa als escrits dubtosos i apòcrifs, presenten temes realment variats, com per exemple l'epilèpsia, l'orina o l'astrologia. I és justament aquí on trobem l'obra que ocupa aquest treball i també on trobem les obres amb qui sembla compartir temàtica, com el cas del *De venenis*, i algunes altres obres de caràcter farmacològic. De totes maneres, això no implica que Arnau no tractés la farmàcia teòrica, ja que, per exemple, el *De dosi tyriacalium medicinarum*, la part central del *Speculum medicinae* i els *Aphorismi de gradibus* aborden, en certa manera, aquest tema¹⁵. En canvi, en l'àmbit de la farmàcia pràctica, les obres atribuïdes a Arnau presenten dubtes d'autenticitat¹⁶. De fet, la que més s'aproximaria al seu estil, almenys segons Paniagua, seria el *De arte cognoscendi venena*.

¹⁵ PANIAGUA, J. A. (1994), pp. 90-92.

¹⁶ *Ibidem*, pp. 117-122.

II - EL CONTEXT

Tal com apunta Franck Collard¹⁷, l'Edat Mitjana s'acostuma a presentar com un període sanguinari i impulsiu, allunyat de l'elegància que associem a l'enverinament, que sembla més pròxim als temps dels Cèsars o les cúries i corts del Renaixement. Els testimonis literaris d'època medieval glorifiquen la violència i les armes, exalten la cavalleria. Si els verins hi apareixen mencionats, és gairebé sempre de manera indirecta. Fins i tot els juristes semblen ignorar aquesta classe de crim, i Isidor de Sevilla, per exemple, no esmenta en cap moment l'enverinament, quan descriu els crims inscrits dins la llei¹⁸.

Però al segle XIII, amb l'arribada dels textos de Galè i del galenisme àrab a Occident i amb la conseqüent revolució en el món universitari i en la medicina pràctica, tot plegat sembla canviar. Apareixen, arreu d'Europa, apotecaris que venen pocions i verins de tota mena, fetillers que ofereixen amulets per evitar ser enverinat, curanderos que presumeixen de cures úniques, màgiques. També en aquest moment comencem a trobar nous tractats que versen sobre el tema. I aquest és el context en què el *Libellus de arte cognoscendi venena* es concep.

Sigui o no obra d'Arnau de Vilanova, aquest breu tractat va ser compost abans de l'any 1436, partint del testimoni més antic datat que es coneix d'aquesta obra (Viena, Österreichische Nationalbibliothek, 5315, ff. 82r-83v)¹⁹. Era habitual, en aquest període, elaborar tractats de prevenció i tractament de possibles casos d'enverinament, sobretot en els cercles més pròxims al poder, com ho eren les cúries papals. I precisament el metge català es movia en aquests ambients. De fet, fins i tot se'l va acusar d'haver assassinat, col·laborant amb Bernat Delicós i utilitzant la màgia negra, que aquells temps se solia confondre amb l'enverinament, al papa Benet XI, fet que va contribuir a exaltar una mica més la imatge de l'Arnau nigromant. En tot cas, les fonts més fiables apunten a una mort per causes naturals²⁰.

¹⁷ COLLARD, F. (2003), *Le crime de poison au Moyen Age*. Paris, Presses universitaires de France, p. 3.

¹⁸ *Ibidem*, pp. 24-25.

¹⁹ GIRALT, S. - MENSA, J. (coord.), «ms 1427» dins: Arnau DB. [13/06/2019].

²⁰ GIRALT, S. (2005), «Estudi introductori» dins: *Epistola de reprobacione nigromantice fictionis (de improbatione maleficiorum)*, *Arnaldi de Villanova Opera medica Omnia*, VII.1, Barcelona, Universitat de Barcelona, pp. 187-188.

A fi de comprendre aquest canvi de mentalitat i entendre per què els verins han aconseguit tal rellevància, és necessari fer un repàs a les característiques d'aquests. En primer lloc, i aquesta és segurament la seva major virtut, els verins són difícils de detectar, tant per les víctimes com per les autoritats penals (i pels historiadors, en conseqüència), i permeten, en moltes ocasions, sortir indemne de l'assassinat. De totes maneres, l'instigador del crim no tenia perquè ser-ne també l'executor, i això facilitava encara més l'atemptat, tenint en compte, és clar, que els conflictes familiars, les escalades al poder i les motivacions polítiques eren els motius més freqüents a l'hora perpetrar aquest tipus de crim.

En segon lloc, cal fer referència a l'efectivitat dels verins. Malgrat no tenir un efecte immediat, en contra del que l'opinió popular -motivada pel cinema i la literatura- tendeix a creure, sí que acostumen a ser letals. Collard al·ludeix a una anècdota per exposar aquesta idea: en el transcurs del interrogatori a un dels assassins del germà del duc de Bretanya, l'acusat explica que hi havia tres sobres de verí destinats a la víctima i que en ells hi havia escrit "fort", "fort, fort" i "fort, fort, fort"²¹.

No convé oblidar, però, que el problema real és la dosi. Tot verí és una medicina i el mateix Arnau de Vilanova, en l'*Epistola de dosi tyriacalium medicinarum*, afirma que "constat autem quod omne venenum est medicina"²². També els antics grecs compartien aquesta opinió, ja que la paraula φάρμακον servia tant pel verí com pel medicament. I fins i tot avui dia, amb els constants debats sobre els opiacis, aquesta idea sembla treure de nou el cap.

Un altre factor a considerar és la localització d'aquestes noves tendències: Sicília, la península Itàlica i la península Ibèrica. Aquests són els focus principals de crims, tractats i negocis relacionats amb el verí durant la Baixa Edat Mitjana. A què es deu això? Doncs molt probablement a la proximitat amb el món islàmic. La cultura àrab i algunes altres cultures d'Orient estaven un pas per davant dels europeus en aquests afers. Havien desenvolupat millors verins, com per exemple un arsènic inodor, insípid i transparent que resultava del tot letífer, i també els seus climes secs eren millors per aquest tipus d'elements. Una prova d'això és la creença que l'illa d'Irlanda, que amb els seus camps verds i el seu clima plujós representa el pol oposat, és lliure de tot verí, ja

²¹ COLLARD, F. (2003), p. 73.

²² ARNAU DE VILANOVA (1975), *Epistola de dosi tyriacalium medicinarum*, *Arnaldi de Villanova Opera medica Omnia*, III, ed. McVAUGH, M. R., Granada-Barcelona, Universitat de Barcelona, p. 83.

sigui per natura o pels miracles de Sant Patrici, i que el seu aire humit produeix el mateix efecte que les triagues²³.

També és interessant parlar del paper de les dones en aquesta matèria. Sembla ser que el *Dialogue de Placides et Timeo*, compost al segle XIII, parlava de la immunitat natural de la dona envers el verí i de la freqüència amb què les dones empraven els verins per assassinar els seus enemics²⁴. Aquesta afirmació, que no deixa de ser errònia, es fonamenta, d'una banda, amb la idea de què només l'11% de les víctimes per enverinament eren dones²⁵ i, d'altra banda, amb la distinció entre sexe dèbil i sexe fort, que en deixar la dona, pel que fa al físic, en un segon terme, la convida a utilitzar mètodes més subtils i enginyosos. En tot cas, cal tenir present que les dones, en aquells temps, no ocupaven les posicions de poder que despertaven més odis i enveges.

Els tractats sobre verins

El gènere dels tractats sobre verins, al qual pertany el *Libellus de arte cognoscendi venena*, s'inaugura a l'última dècada del segle XIII, amb l'aparició del *Contra venena et animalia venenosa* de Juan Gil de Zamora²⁶. No tarden, però, a aparèixer més textos, com un tractat atribuït a un tal mestre Gregori, metge al servei del duc Albert d'Habsburg²⁷, o el famós *Tractatus de venenis* de Pietro d'Abano²⁸, tots ells d'època pròxima a la vida d'Arnau. Collard parla d'un màxim de 37 escrits sobre verins, 24/25 dels quals tenen autor atorgat, mentre que la resta presenten problemes d'atribució²⁹. El principal centre de producció és la península Itàlica -Arnau de Vilanova i Juan Gil de Zamora són gairebé una excepció- i la cort papal, tal com s'ha comentat ja a l'apartat anterior, és un dels àmbits on trobem més tractats d'aquest estil.

Els models que utilitzen provenen, en gran mesura, del món àrab: el llibre VIII del *Liber ad Almansorem* de Rasis, el llibre IV del *Liber totius medicine* de Haly Abbas i el llibre IV del *Canon* d'Avicenna. I entre les autoritats que citen trobem, per exemple, Galè,

²³ COLLARD, F. (2003), p. 52.

²⁴ COLLARD, F. (2003), p. 98.

²⁵ *Ibidem*, p. 99.

²⁶ FERRERO, C. (2009), *Liber contra venena et animalia venenosa de Juan Gil de Zamora*, Barcelona, Reial Acadèmia de Bones Lletres

²⁷ COLLARD, F. (2016), *Les écrits sur les poisons*. Turnhout, Brepols, p. 30.

²⁸ AGUILERA, A. (2017), *El Tractatus de venenis de Pietro d'Abano. Estudio preliminar, edición crítica y traducción*, Tesi doctoral, Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona.

²⁹ COLLARD, F. (2016), pp. 52-53.

Aristòtil, Plini el Vell i Isidor de Sevilla³⁰. Però en la confecció d'aquests escrits, en tot cas, hi tenia gran importància l'experiència. No només era important tenir clars els preceptes establerts, sinó que també calia observar la situació amb deteniment i aprendre de les ocasions anteriors, tant pel que fa a la mesura de les dosis de medicament com pel que fa a la terapèutica que seguirà.

Els motius que portaven a redactar tals textos els podem intuir a partir dels seus títols: *De arte cognoscendi venena*, *Contra venena et animalia venenosa* o *De vitandis venenis et eorum remediis* de Giovanni Ferrari. És a dir, pretenien donar a conèixer, rebatre i evitar els verins. Eren conscients de la importància de la prevenció i de saber fer front als possibles enverinaments. També parlaven dels remeis i de les triagues més adequades per a cada problema.

Una altra hipòtesis curiosa és la que exposa que potser algun d'aquests tractats, sobretot els més breus, com el cas del *Libellus*, eren utilitzats pels juristes experts a l'hora de fer front als casos de possible crim per enverinament³¹. Estaríem parlant, això sí, de finals de l'Edat Mitjana, potser ja a principis del Renaixement, quan la societat havia pres absoluta consciència d'allò que tenien entre les mans, l'afer dels verins i les dificultats que presentava determinar si algú havia mort enverinat o no, perquè els signes i marques de tal crim es podien confondre fàcilment amb altres deformacions del cadàver o malalties que la víctima havia tingut en vida.

³⁰ *Ibidem*, pp. 93-100.

³¹ COLLARD, F. (2016), pp. 154-155.

III - L'OBRA

El *Libellus de arte cognoscendi venena* és un tractat breu -conté una introducció, sis capítols i una invocació final- i això el converteix, si tenim també en compte el seu llenguatge clar i entenedor, en un text senzill, precís i pràctic. No resulta estrany, per tant, que fos el primer text atribuït a Arnau de Vilanova que va passar a la impremta³².

El seu títol, i també el seu *incipit*, resulten, tal com apunta Paniagua³³, enganyosos, perquè només dedica les línies inicials a descriure i aconsellar cauteles davant els possibles enverinaments. Insisteix, mitjançant aquesta concisa introducció, en prestar atenció a la mà que t'ofereix l'aliment o la beguda, i també recomana estar atent al gust, l'olor i el color de les coses que menges o beus.

Tot seguit, entrant ja al primer capítol, l'autor exposa que és beneficiós menjar fruits secs i peles de cítrics de cara a hipotètics casos d'enverinament. Adverteix, també, que és millor menjar-ne al hivern que no pas a l'estiu, ja que els cítrics i les cebes, que també aconsella, són elements càlids. Aquesta idea sembla encaixar bé en la tradició galenista, fonamentada en el principi filosòfic segons el qual en la natura hi ha quatre qualitats (calent, fred, sec i humit), que en el cos humà, combinades, esdevenen quatre humors (sang, flegma, bilis negra i bilis groga), que al seu torn, si es desequilibren o s'alteren d'alguna manera, produeixen les malalties. La tasca del metge, doncs, és mantenir l'equilibri dels humors del pacient, i això s'aconsegueix regulant la seva dieta i activitat diària. Cal recordar, en aquest punt, que Arnau de Vilanova és un fidel seguidor dels preceptes de Galè.

El següent capítol està dedicat als signes i símptomes que certifiquen que la víctima ja ha pres el verí o que un animal verinós ja l'ha mossegada, com per exemple el dolor d'estómac, les contingències de ventre, l'angoixa precordial, la suor freda al rostre i al front, el color pàl·lid i el pols dèbil i arítmic. També parla dels mètodes universals, efectius en la majoria dels casos, i explica com provocar el vòmit a fi d'expulsar el verí. Un dels mètodes esmentats per provocar-lo consisteix en ingerir ànec bullit, desplomats i sucats amb oli, i després grans prendre grans quantitats de llet o mantega. En aquest

³² PANIAGUA, J. A. (1994), p. 73.

³³ *Ibidem*, p. 120.

capítol, de nou, fa referència a les qualitats de la natura, esmentant que sovint els verins són freds, com el dels escorpins, i que cal compensar-ho amb la ingesta d'elements càlids.

A continuació, trobem un capítol que versa sobre el tractament a un membre ferit per una mossegada o per un instrument verinos. Explica que cal aïllar la zona, embenar-la bé, i evitar que el verí es propagui fins al cor i els altres membres principals. Aprofita, a més, per comentar la manera adequada de tractar la ferida, utilitzant, per exemple, excrements de colom, sofre o sal comuna.

En el quart capítol, exposa com administrar les triagues i els medicaments per contrarestar els efectes del verí. Parla, aquí, del *bezaar*, que és una substància no digerible que es pot trobar a l'estómac o els intestins d'alguns animals i que era utilitzat amb certa freqüència com a antídoto, i reflexiona sobre la seva efectivitat, conclouent que ell es decanta per la triaga. I és aquí on apareixen els dos únics noms propis del text, Galè i Avenzoar, que l'autor menciona mentre comenta diferents tipus de triaga. Pel que fa a la triaga del metge de Pèrgam, de la qual n'especifica la recepta³⁴, afirma que no hi ha dubte de la seva eficàcia. La d'Avenzoar, en canvi, només l'anomena i l'aprofita per mostrar que n'existeixen moltes altres.

Tot seguit, ja en el cinquè capítol, fa referència altra vegada a l'expulsió del verí i als efectes i qualitats de la triaga, abans de passar a explicar el tractament que cal seguir a continuació. Recomana, per exemple, mantenir la ferida uns dies més embenada, si els símptomes han estat severos, i estar atent a les possibles crostes que puguin aparèixer en ella. Comenta, també, els aliments que convé ingerir a partir d'ara, com és el cas del brou de tórtora, de perdiu o d'estornell, però no el de colom, que cal evitar. Així mateix, recomana, als que han estat mossegats per animals verinosos, abstenir-se un temps tota classe de carn, mentre que als que han ingerit quelcom verinos, els diu que poden fer bon ús de la carn de pollastre.

³⁴ Veure transcripció ll. 79-80. La triaga de Galè, no obstant, tindria un major nombre d'ingredients; així ho indiquen les fonts que tracten la matèria, com per exemple: HENRY, N., GUIBOURT, N., JIMÉNEZ, M. i SANCHIZ, N. (1842), *Farmacopea razonada ó Tratado de farmacia práctico y teórico*. Madrid: Imp. de Sanchiz, p. 38. En aquest tractat farmacèutic, s'especifica, remetent a la *Pharmacopoeia Augustana* de 1653, la recepta sencera de Galè: 6 unces de trossets de ceba marina, 3 unces de trossets d'escurçó, 3 unces de trossets "d'hedicroy", 3 unces de pebrot llarg, 3 unces d'opi escollit, 1 unça i mitja d'agàric blanc, 1 unça i mitja de lliris de Florència, 1 unça i mitja de canella fina, 1 unça i mitja d'escordi, 1 unça i mitja de rosa gál·lica, 1 unça i mitja de llavor de nap silvestre, 1 unça i mitja d'extracte de regalèssia, 1 unça i mitja de bàlsam de la Meca o d'oli de nou moscada, 6 dracmes d'arrels de cost aràbic, 6 dracmes de gingebre i 6 dracmes d'espicanard.

I en el sisè i darrer capítol, fa una breu explicació sobre com allunyar animals verinosos. Per exemple, explica l'autor, el perfum d'escorpí allunya els escorpins. També l'olor d'opi, de julivert, de sofre o de gálban és adequada per a foragitar els rèptils i la resta d'animals verinosos. Conclou, finalment, amb una pietosa invocació divina.

Manuscrits

1 - Florència, Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze, Manoscritti: Magl. XV, 183³⁵

Aquest manuscrit, conservat a Florència, data del segle XV. És de paper i té un total de 22 folis, de 210 mm d'alçada i 140 mm de base. El *Libellus de arte cognoscendi venena* ocupa els folis 1r-5r. L'obra que l'acompanya és el *De epidemia et peste* de Valesc de Tarenta, que ocupa els folis 5v-22v.

2 - Florència, Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze, Manoscritti: Nuovi acq. 1077³⁶

D'aquest manuscrit, que comparteix localització amb l'anterior, se'n desconeix la datació. El *Libellus* es troba en els folis 566r-567r.

3 - Florència, Biblioteca Riccardiana, Manoscritti: Riccardiano, Ricc.868³⁷

Aquest manuscrit, que també resta a Florència, però en una biblioteca diferent, data del segle XV o de la primera dècada del XVI. Està fet de paper i té un total de 209 folis. El *Libellus* ocupa els folis 118v-19va.

4 - Frankfurt del Main, Stadt- und Universitätsbibliothek, Lat. 868³⁸

Aquest manuscrit data del segle XV. El *Libellus* es localitza en els folis 118v-19va.

³⁵ GIRALT, S. i MENSA, J. (coord.), «ms 2443» dins: *Arnau DB*. [data de consulta: 13/06/2019].

³⁶ *Ibidem*, «ms 2589»; COLLARD, F. (2016), p. 181.

³⁷ *Ibidem*, «ms 2442».

³⁸ *Ibidem*, «ms 2462».

5 - Milà, Biblioteca Ambrosiana, Manoscritti: P 21 sup.³⁹

Aquest manuscrit data del tercer quart del segle XV. És de paper i té un total de 221 folis, l'alçada dels quals és 200 mm i la base 125 mm. El *Libellus* ocupa els folis 33v-38r.

6 - Munic, Bayerische Staatsbibliothek, Handschriften: Clm. 456⁴⁰

7 - Nova York, Academy of Medicine, 4⁴¹

Aquest manuscrit, conservat a Nova York, data del segle XV. El *Libellus* es troba en els folis 292v-294r.

8 - Nova York, Academy of Medicine, Acq. 200832⁴²

Aquest manuscrit data de l'últim quart del segle XV. El *Libellus* ocupa els folis 138v-140r.

9 - París, Bibliothèque nationale de France, Manuscrits: Fr. 630⁴³

En aquest manuscrit el *Libellus* ocupa els folis 42r-43r.

10 - Salzburg, Universitätsbibliothek, Manuscrits, I 37⁴⁴

La data d'aquest manuscrit s'estima entre 1474 i 1476. El seu origen és la mateixa ciutat de Salzburg. És de paper i té un total de 276 folis. El *Libellus* ocupa els folis 211r-215r.

³⁹ *Ibidem*, «ms 2282».

⁴⁰ Aquest manuscrit, l'objecte del present treball, serà comentat en el capítol següent.

⁴¹ *Ibidem*, «ms 2463».

⁴² *Ibidem*, «ms 2590»; COLLARD, F. (2016), p. 182.

⁴³ *Ibidem*, «ms 2591»; COLLARD, F. (2016), p. 182.

⁴⁴ *Ibidem*, «ms 2962».

11- Vaticà, Biblioteca Apostolica Vaticana, Manoscritti: Pal. lat. 1322⁴⁵

Aquest manuscrit, conservat a la Ciutat del Vaticà, data de finals del segle XV. Collard, menciona entre els seus possessors a Martin Renz, professor de medicina a Heidelberg. El *Libellus* es troba en els folis 174r-176r.

12- Viena, Österreichische Nationalbibliothek, 5315⁴⁶

Aquest manuscrit data de l'any 1436. El *Libellus* ocupa els folis 82r-83v. El manuscrit, que està estructurat en una sola columna i escrit en lletra bastarda, conté escrits mèdics, farmacològics, veterinaris i ocultistes. Hi apareixien 10 obres atribuïdes a Arnau de Vilanova.

13 - Desconeguda, Boncompagni, 102⁴⁷

La localització actual d'aquest manuscrit es desconeix. Havia format part, però, de la institució Boncompagni. El *Libellus* es trobava en els folis 122r-137r.

Impresos

1 - Milà, Christophorus Valdarfer, 1473⁴⁸

Aquest imprès, datat de 1473, té una col·lecció de 28 ff. i, a part del *Libellus de arte cognoscendi venena*, que ocupa els folis 1r-5r, hi trobem també el *De epidemia et peste* de Valesc de Tarenta, el *De venenis* de Pietro d'Abano i el *De lapide begaar ex Pandectis* de Mattheus Silvaticus.

2 - Màntua, Johann Vurster, 1473⁴⁹

⁴⁵ *Ibidem*, «ms 2592»; COLLARD, F. (2016), p. 182.

⁴⁶ *Ibidem*, «ms 1427».

⁴⁷ *Ibidem*, «ms 2405».

⁴⁸ *Ibidem*, «imprès 168».

Aquest imprès comparteix característiques amb l'anterior, tant pel que fa a la datació com per l'ordre d'aparició i localització de les obres.

3 - Pàdua, Leonardus Achates de Basilea, 1473⁵⁰

Aquest imprès també comparteix característiques amb els dos anteriors.

4 - [s.l., s.n.] c.1474⁵¹

D'aquest imprès, del qual es conserva un exemplar a Munic, a la Bayerische Staatsbibliothek, en desconeixem l'impressor i el lloc d'impressió. Acostuma a aparèixer acompanyat del *De epidemia et peste* de Valesc de Tarenta.

5 - Milà, anònim, 1475⁵²

En aquest imprès de Milà, en què l'autor és anònim, el *Libellus* ocupa els folis 174r-176r i apareix acompanyat del *De venenis* de Pietro d'Abano, que porta *De singulis venenis et curis* com a títol, del *De epidemia et peste* de Valesc de Tarenta i del *De lapide beagar ex Pandectis* de Mattheus Silvaticus.

6 - Roma, Bartholomaeus Guldinbeck, 1475-1476⁵³

En aquest imprès, el *Libellus*, que ocupa els folis 1r-4v, precedeix una *Additio*, que ocupa el foli 5r. A continuació hi trobem el *De epidemia et peste* de Valesc de Tarenta.

7 - Pàdua, Matthaëus Cerdonis, 1487⁵⁴

⁴⁹ *Ibidem*, «imprès 169».

⁵⁰ *Ibidem*, «imprès 164».

⁵¹ *Ibidem*, «imprès 170».

⁵² *Ibidem*, «imprès 495»; COLLARD, F. (2016), p. 182.

⁵³ *Ibidem*, «imprès 167».

⁵⁴ *Ibidem*, «imprès 165».

Aquest imprès té una col·lació de 34 ff. amb dos més d'índex. El *Libellus* es troba en els folis 20v-23r i va seguit d'una *Additio*, que ocupa el final del foli 23r. També hi ha, en l'imprès, el *De epidemia et peste* de Valesc de Tarenta i el *De venenis* de Pietro d'Abano.

8 - Lió, François Fradin, 1504⁵⁵

Es tracta de la primera edició de les obres completes atribuïdes a Arnau de Vilanova. El curador va ser Tommaso Murchi i el promotor Balthazar de Gabiano. El *Libellus* ocupa els folis 264v-265r, va precedit del *De venenis* i precedeix el *De dosi tyriacalium medicinarum*.

9 - Venècia, Boneto Locatelli, 1505⁵⁶

També es tracta d'una *Arnaldi de Villanova Opera*, aquesta vegada promoguda pels hereus d'Octavius Scotus. El *Libellus*, que es troba entre les dues mateixes obres que en l'imprès anterior, ocupa els folis 257r-258r.

10 - Ginebra, Louis Cruse, c. 1505⁵⁷

Aquest imprès, també atribuït a Jean Belot, amb qui Louis Cruse va col·laborar, conté el *Libellus* en els folis 57r-58v, entre el *De epidemia et peste* de Valesc de Tarenta i el *De venenis* de Pietro d'Abano.

11 - Lió, François Fradin, 1509⁵⁸

És la segona *Arnaldi de Villanova Opera* impresa per François Fradin. Aquesta vegada, el *Libellus* es troba en els folis 221v-222r, entre el *De venenis* i el *De dosi tyriacalium medicinarum*.

⁵⁵ *Ibidem*, «imprès 245».

⁵⁶ *Ibidem*, «imprès 430».

⁵⁷ *Ibidem*, «imprès 171».

⁵⁸ *Ibidem*, «imprès 426».

12 - Lió, Guillaume Huyon, 1520⁵⁹

Aquesta edició, també de Lió i amb Tommaso Murchi de curador, comparteix gran part de les característiques amb l'imprès anterior. Entre les alteracions, hi trobem, per exemple, l'aparició de l'obra falsament atribuïda a Arnau *De philosophorum lapide*.

13 - Venècia, impressor desconegut, 1527⁶⁰

Una altra edició de les *Arnaldi de Villanova Opera* amb els hereus d'Octavius Scotus com a promotors. El *Libellus* ocupa els folis 248v-249r.

14 - Lió, impressor desconegut, 1532⁶¹

També es tracta d'una edició de les obres mèdiques d'Arnau. El *Libellus* es troba en els folis 221v-222r.

15 - Basilea, Konrad Waldkirch, 1585⁶²

Es tracta, també, d'una *Arnaldi de Villanova Opera*, aquesta vegada amb Theodor Zwinger de curador. El text està organitzat en columnes numerades. El *Libellus* ocupa les columnes 1563-1566.

16 - Lió, impressor desconegut, 1586⁶³

Una altra edició de les obres mèdiques d'Arnau a la ciutat de Lió. El *Libellus* ocupa les pàgines 216-218 del segon bloc. Es troba entre el *De venenis* i el *Manus Dei contra*

⁵⁹ *Ibidem*, «imprès 422».

⁶⁰ *Ibidem*, «imprès 429».

⁶¹ *Ibidem*, «imprès 428».

⁶² *Ibidem*, «imprès 431».

⁶³ *Ibidem*, «imprès 432».

calculosum langorem ad serenissimum papam Bonifacium VIII de Galvano de Levanto,
que havia estat erròniament atribuïda a Arnau.

Tractatus Magistri Arnaldi de villa noua.
de arte cognoscendi Venena. Cum quis tim
et sibi ea ministrare. :-

THMENS DE VENENIS Ca

ueat sibi de manu cuius recipiet ab
os et potus suos. et maxime potu vi
ni. Et attendat de colore odore et sa
pore oblatorum. Nam quicquid non sicut du
las et delectabilis saporis. pum amari acuti
acetosi supra et pontia erit suspectum. Attam
en dolosi deapunt addendo modicum ex vene
nis cum tibus delectabilis saporis. et maxime du
labus acetosis et acutis. Cum insipidis autem
sicut cum mibus aqua et brodio carum sim
plici non possunt sic venena addi sine mutua
one saporis. Quicquid etiam odorem habebit
horribilem fendum et illaudabilem suspectu
erit et vitandum. nec non ea que variorum
colorum sunt. sicut farsia lymonia et omnia
salsamenta variis coloribus colorata. aqua
etiam uixit quam in habitant animalia seu
reptilia venenosa est multum vitanda :-

De ingenio resistendi Venenis et no
tamentis eorum pruisq' assumantur.

Expedi etiam tunc ut veneno resistentia
preassumantur. sicut fias nux ouelona pi
ante per se uel cum eum simul uincta. Ex his e
tiam sunt cortex pomi citri et limonis allia et
cepe. Que omnia calida sunt. et ideo tutius su
m possunt tempore temporato et feigido. qu
am tempore mudo et estiuo :-

IV - EL MANUSCRIT

El manuscrit del qual he transcrit l'obra es troba a Munic, a la Bayerische Staatsbibliothek, dins la secció dels Handschriften, i porta Clm. 456 com a signatura⁶⁴. Va ser copiat per Hartmann Schedel entre els anys 1472 i 1492 i té un total de 171 folis de paper. El *Libellus de arte cognoscendi venena* ocupa els folis 8r-11r. Les obres que l'acompanyen, totes elles atribuïdes a Arnau de Vilanova, són les següents: *De subtilitatibus medicorum* (ff. 3r-6v), que és una atribució falsa; *Recepte varie* (f. 7r), que presenta una autoria dubtosa; *De iudiciis particularibus pertinentibus ad medicinam* (ff. 12r-13v), que és una atribució errònia; *De conferentibus et nocentibus* (ff. 14r-28r), que també està falsament atribuïda a Arnau; *Practica summaria* (ff. -A- 21r-24v); *Regimen Almarie* (f. 36r-36v); *Tractatus de consideracionibus operis medicine sive de flebotomia* (ff. -A- 37r-40v); *Tractatus de amore heroico* (37r-41r); *De bonitate memorie* (f. 41r-41v), que és una atribució errònia; *Regimen podagre* (ff. -A- 42r-45v).

Tal com es pot apreciar en la fotografia de la pàgina anterior, es tracta d'un manuscrit de gran serenor, de caràcter delicat i atractiu, perfectament llegible. L'escriptura és humanista, pròpia de l'estil *vintage* que Schedel va desenvolupar durant la seva estança a Itàlia⁶⁵. El traç és elegant, precís, amb tendència a l'arrodoniment, i tant les línies com la caixa d'escriptura són respectades. No hi apareixen gaires abreviatures, només algunes terminacions i conjuncions. Els capítols s'inicien amb una primera lletra de dimensions majors, decorada, pintada de blau o de vermell, que són els dos colors presents al manuscrit, a part del negre emprat pel gruix del text. Abans de cada capítol, a més, trobem un títol subratllat, que destaca entre la resta de passatges, més allunyat dels marges, centrat. Al principi de l'obra, damunt el títol principal, hi trobem la formula per invocar Crist (IC·XC), i al final, just sota la clausura, hi trobem una altre grup de lletres (I·A·S), d'interpretació desconeguda per a mi. Ambdós grups de lletres estan escrits amb tinta vermella, tal com ho està també la foliació, col·locada a la cantonada dreta superior.

⁶⁴ GIRALT, S. - MENSA, J. (coord.), «ms 1407» dins: *Arnau DB*. [14/06/2019]

⁶⁵ MERISALO, O. (2014), «Scripsi manu mea. Hartmann Schedel in Munich, Bayerische Staatsbibliothek, clm 490», dins: *Ars et humanitas*, 2/2014, p. 126.

El copista: Hartmann Schedel

Nascut a Nuremberg al 13 de febrer de 1440, Hartmann Schedel⁶⁶ va ser un físic, historiador i humanista alemany, conegut, sobretot, per la seva labor en la concepció de la *Crònica de Nuremberg*, un dels incunables més valuosos d'Europa.

Va estudiar a la ciutat de Leipzig, a partir del 1456, i quatre anys després ja era *magister*. Va escollir la jurisprudència com a ofici, però el seu interès per les humanitats, motivat per Pieter Luder, el va portar fins la ciutat italiana de Pàdua, on va estudiar medicina fins a doctorar-se l'any 1466. Després d'un temps a Nördlingen i un temps a Amberg, retorna a Nuremberg, per acabar-hi morint el 28 de novembre de l'any 1514.

Al llarg de la seva vida, va estar sempre vinculat a artistes i estudiosos de tota mena, guanyant coneixements d'àmbits diversos i transmetent-los de manera apassionada als seus alumnes. La seva biblioteca contenia nombrosos manuscrits propis i aliens, i també molts incunables, reflex dels seus heterogenis interessos. Col·leccionava, de fet, tot tipus de textos, i alguns dels manuscrits de la seva biblioteca són les úniques còpies que conservem de les corresponents obres. Aquest llegat es troba actualment a la biblioteca de Munic.

Pel que fa a la *Crònica de Nuremberg*, l'obra cabdal en la seva vida, convé comentar-ne breument alguns aspectes rellevants. Es tracta, en primer lloc, d'un llibre imprès l'any 1493, que té una versió llatina, coneguda com a *Liber chronicarum*, i una versió alemanya, *Die Schedelsche Weltchronik*, que narra la història de la humanitat basant-se en la Bíblia. Dividia, de fet, la història universal en sis etapes (set, si es conta el Judici Final) i entre la narració de la història de l'Església, la història clàssica i alguns esdeveniments medievals i contemporanis hi trobem mites i llegendes. També retrata a personatges importants, com reis, membres del clergat i alguns filòsofs. Destaca, però, per les seves 1804 xilografies, de gran valor artístic, distribuïdes en les aproximadament 600 pàgines que té l'obra, que retraten ciutats, personatges, símbols i astres amb una precisió i mestria gairebé inigualables. La seva difusió va ser immensa i es considera, avui dia, un dels incunables més importants.

⁶⁶ LÖFFLER, K. (1912), «Hartmann Schedel» dins: *The Catholic Encyclopedia*, New York, Robert Appleton Company. <http://www.newadvent.org/cathen/13525a.htm> [Data de consulta: 15/06/2019]

Comparació⁶⁷: manuscrit i impresos

M - Manuscrit Munic, Bayerische Staatsbibliothek, Handschriften: Clm. 456

Ma - Imprès de Màntua, Johann Vurster, 1473

R - Imprès de Roma, Bartholomaeus Guldinbeck, 1475 - 1476

L - Imprès de Lió, François Fradin, 1504

Localització ⁶⁸	<i>M</i>	<i>Ma</i>	<i>R</i>	<i>L</i>
3	cuius recipiet	cuius recipiet	cuius recipiet	ministrantis
5	dulcis	dulcis	dulcis	dulce
7	delectabilis	delectabilis	delectabilis	delectabilibus vel delectabilis
7	autem	autem	autem	et
8	sic	sic	sic	-
10	suspectum	suspectum	suspectum	susplicandum
10	farsitia	farsitia	farsitia	farcimiam
16	ideo tucius sumi possunt	ideo tutius sumi possunt	ideo tucius sumi possunt	iccirco sumi possunt tutius
16	temporato	temperato	temporato	temperato

Malgrat no ser exhaustiva ni finita, aquesta breu comparació permet arribar a algunes conclusions. Semblen evidents, per exemple, les diferències entre les primeres edicions del *Libellus* i l'edició de Lió, la primera dels *Arnaldi de Villanova Opera*. No són, en tot cas, variacions que afectin de manera rellevant el significat del text. La majoria d'elles són qüestions gramaticals, formes en casos diferents i divergències a l'hora d'utilitzar conjuncions.

Pel que fa a l'última diferència, l'aparició de "temporato" enlloc de la forma correcta "temperato" en el manuscrit i en un dels impresos, ens pot convidar a pensar que un d'ells va copiar de l'altre. És a dir, seria molta casualitat, per dir-ho d'alguna manera, que tant Schedel en copiar el manuscrit com Guldinbeck en confeccionar l'imprès s'equivoquessin allà mateix. La meua proposta al respecte, així doncs, és que Schedel va utilitzar l'edició de Roma per realitzar el seu manuscrit, que data d'algun moment

⁶⁷ En aquest capítol, mitjançant una taula, es compararan alguns mots del primer foli del manuscrit transcrit en el present treball amb els seus corresponents en alguns dels impresos ja comentats.

⁶⁸ Localització de la paraula en el manuscrit *M*; veure números de línia en la transcripció.

entre 1472 i 1492. També podria ser -no convé descartar cap hipòtesis- que la situació fos a la inversa i que l'imprès s'hagués efectuat a partir del manuscrit. Però aquesta opció resulta menys plausible, ja que la difusió de l'imprès és major que la del manuscrit. Caldria, tanmateix, fer un rigorós estudi de tots els manuscrits i de les edicions per poder confirmar amb certesa aquesta relació.

CONCLUSIONS

Aquest treball sobre el *Libellus de arte cognoscendi venena* tenia dos objectius: transcriure l'obra i contextualitzar-la. El resultat del primer, que es pot apreciar en el capítol següent, ha estat satisfactori, almenys des del meu punt de vista, i permet al lector gaudir d'una versió clara, pràctica i ordenada d'aquest text atribuït a Arnau de Vilanova. Per aconseguir-ho, s'han desenvolupat les abreviatures emprades en el manuscrit, s'ha restablert la puntuació i s'han corregit alguns errors de còpia, que s'han indicat amb notes als corresponents peus de pàgina. Voldria destacar, en aquest punt, les magnífiques habilitats com a copista de Hartmann Schedel, l'encarregat de confeccionar el manuscrit del qual he transcrit l'obra. No només utilitzava una cal·ligrafia entenedora, sinó que a més era atractiva i elegant, i reeixia en la tasca de convertir els manuscrits en quelcom bell i gentil.

Pel que fa al segon objectiu, la contextualització, les conclusions obtingudes són més variades. S'ha parlat, en primer lloc, de l'autoria de l'obra. Tal com succeeix en moltes obres atribuïdes a Arnau de Vilanova, el dubte plana damunt aquesta qüestió, i això converteix el tema, en certa manera, en un tema espinós. Sempre es poden esmentar les opinions que tenen alguns estudiosos al respecte, com he fet, i es pot debatre sobre la problemàtica que suscita la llegenda de l'Arnau alquimista, nigromant i mag, com també he fet, però aquesta incertesa constant deixa una sensació d'impotència a l'autor, perquè voldria poder aportar més respostes i sentències. De totes maneres, és precisament això el que converteix aquesta recerca en un afer tan fascinant i inesgotable; sense aquest mar de dubtes no valoraríem els petits descobriments que mantenen viva la flama de la investigació.

També s'ha parlat, en aquesta contextualització, de la situació dels verins a l'Edat Mitjana. Aquest capítol, un dels que m'ha interessat més, traça diverses hipòtesis que convé ressaltar, com per exemple, la importància del contacte entre el món àrab i l'Europa dels segles XIII i XIV. Sense aquest intercanvi de coneixements no s'entén l'arribada del "nou Galè" a les universitats d'Occident, ni tampoc s'entén el desenvolupament del gènere del tractat toxicològic. Arnau de Vilanova, com s'explica en el capítol corresponent, va jugar un paper important en aquest bescanvi, tant per la

seva tasca com a traductor de l'àrab com pel vigor amb què va difondre la tradició galenista durant la seva docència a Montpeller. També les seves obres mèdiques tenen un clar component galenista, i el *Libellus de arte cognoscendi venena*, tal com s'exposa en el capítol del treball on trobem l'obra resumida, també sembla presentar algunes idees de Galè. Però aquesta coincidència, en tot cas, es troba lluny de ser determinant a l'hora de confirmar o desmentir l'atribució, ja que eren molts els metges que seguien tal doctrina i, si Arnau havia estat un reconegut impulsor del galenisme, resulta encara més plausible l'atribució d'un tractat galenista a la seva persona, per tal d'aconseguir així una autoritat sota el nom de la qual transmetre l'obra.

Una altra reflexió que convé destacar és la que versa sobre la utilitat d'aquests tractats toxicològics. Sembla evident la preocupació que les altes esferes -cúries papals i corones- tenien envers els crims d'enverinament, i això és el que justifica l'aparició de nombrosos escrits d'aquest gènere a mans d'autors pròxims al poder. Però també era important el neguit que sentien les classes populars, fet que queda demostrat per l'abundant presència d'apotecaris, fetillers i curanderos arreu d'Europa. Fins a quin punt eren accessibles, per la gent de peu de carrer, aquest tipus de tractats mèdics és una pregunta de difícil resposta, però sí resulta curiosa la difusió que alguns d'ells van tenir en els primers temps de la impremta. El *Libellus*, per exemple, va ser editat en nombroses ocasions -tal com s'explica en el capítol dedicat als impresos- i va ser, de fet, la primera obra atribuïda al mestre Arnau de Vilanova que va ser editada.

Pel que fa al propi tractat, voldria mencionar un parell de coses. La primera d'elles, a la qual ja s'ha fet referència alguna altra vegada al llarg del treball, és la del significat del seu títol. Tal com afirma Paniagua⁶⁹, és un títol enganyós, i no encaixa massa bé amb el contingut de l'obra, perquè aquesta només dedica les línies inicials a parlar de la prevenció dels enverinaments, no sembla que hi doni gaire importància, a aquest afer. Els motius pels quals s'ha transmès l'obra sota aquest títol són desconegudes per a mi. El mateix Paniagua, de totes maneres, just després d'exposar el sentit enganós d'aquest títol, apunta a que *De venenis* seria un títol més adequat per aquest text. Ara bé, ja hi ha una altra obra atribuïda a Arnau que porta aquest títol.

La segona cosa que voldria mencionar té a veure amb la utilitat d'aquesta obra. La seva brevetat, el seu llenguatge precís i la seva terapèutica concisa i racional, allunyada de

⁶⁹ PANIAGUA, J. A. (1994), p. 70.

tota erudició, converteixen aquesta obra en un manual realment pràctic a l'hora de fer front a un hipotètic cas d'enverinament. I això és digne de lloança.

Finalment, i ja com a comentari més personal, voldria compartir que he gaudit plenament durant al realització d'aquest treball. M'ha permès aproximar-me, per primera vegada, a un text mèdic medieval -que podríem titllar de "verge" i això m'ha motivat encara més- i a tota la problemàtica que acostuma a envoltar-los. He tingut la oportunitat, també, d'accedir a fonts primàries i secundàries de tota mena, i d'aprofundir una mica més en la fascinant figura del mestre Arnau de Vilanova. Cal afegir, és clar, que he fet front a dificultats que no esperava, i que, fins i tot, he topat amb murs que no he pogut escalar.

EL TEXT

Sigla

M - ms. Munic, Bayerische Staatsbibliothek, Handschriften: Clm. 456

ed. - Imprès de Màntua, Johann Vurster, 1473

TRACTATUS⁷⁰ MAGISTRI ARNALDI DE VILLA NOVA

DE ARTE COGNOSCENDI VENENA, CUM QUIS TIMET SIBI EA MINISTRARE

Timens de venenis caveat sibi de manu, cuius recipiet cibos et potus suos, et maxime
 potum vini, et attendat de colore, odore et sapore oblatorum. Nam quicquid non fuerit
 5 dulcis et delectabilis saporis, puta amari, acuti, acetosi, stiptici et pontici, erit
 suspectum. Attamen dolosi decipiunt addendo modicum ex venenis cum cibis
 delectabilis saporis, et maxime dulcibus, acetosis et acutis; cum insipidis autem, sicut
 cum carnibus, aqua et brodio carniū simplici, non possunt sic venena addi sine
 mutacione saporis. Quicquid etiam odorem habebit horribilem, fetidum et illaudabilem,
 10 suspectum erit et vitandum, nec non ea, que variorum colorum sunt, sicut farsitia,
 limonia et omnia salsamenta variis coloribus colorata. Aqua etiam, iuxta quam
 inhabitant animalia seu reptilia venenosa, est multum vitanda.

<I> DE INGENIO RESISTENDI VENENIS ET NOCUMENTIS EORUM PRIUSQUAM ASSUMANTUR

Expedit etiam tunc ut veneno resistencia preassumantur, sicut ficus, nux, auelana,
 15 pistate per se vel cum ruta simul iuncta. Ex his etiam sunt cortex pomi citri et limonis,
 allia et cepe, que omnia calida sunt, et ideo tucius sumi possunt tempore temperato⁷¹ et
 frigido quam tempore calido et estivo.

(f. 8v)

<II> DE SIGNIS CERTIFICANTIBUS QUOD QUIS IAM VENENUM ASSUMPSIT AUT ANIMALI
 VENENOSO IAM MORSUS FUIT ET DE REGIME EORUM IN UNIVERSALI ET PRIMO DE MODO
 20 PROVOCANDI VOMITUM ET REICIENDI VENENUM

Si quis iam venenum assumpsit aut animali venenoso iam morsus fuerit, quod in parte
 ex signis preteritis scire poterit, nec non doloribus et torsionibus in stomacho et ventre
 contingentibus et angustia precordiorum, vomitu et fluxu ventris cum sudore vultus et
 frontis frigido et colore palido et pulsu debili et inequali et inordinato sincopim
 25 minantibus, conetur celeriter ad vomitum provocandum et reieccionem assumptorum.
 Sumant ergo festinanter magnam quantitatem aque decoccionis aneti et imposita in ore
 pluma in oleo intincta vel digitis provocetur vomitus. Deinde comedat magnam
 quantitatem butiri vel sorbeat multum lac. Quo facto provocetur vomitus iterato, aut
 dissolvantur in magna quantitate aque calide uncie II stercoris pulli gallinacei et sumat

⁷⁰ ante Tractatus add. M Iesus Christus⁷¹ temperato ed. temporato M

30 ea et post paululum vomitus provocetur et in summo unctuosa sicut olea <et> axungie cum hoc, quia provocant vomitum. Interponunt se velut scutum inter membra et venenum et multum calida et sicca, sicut allia et cepe, sal, ruta et similia, consumunt ipsum venenum ita quod interdum invenenis frigidis, sicut in morsu scorpionis. Non exigatur alia medicina.

35 <III> DE ARTE REGENDI MEMBRUM A VENENIS MORSUM VEL INSTRUMENTO VENENATO VULNERATUM

(f. 9r)

Est tamen sciendum quod ante omnia est membri morsi a venenosis pars superior stricte liganda, ne venenum membro affixum seu derelictum per venas superiores usque ad cor et alia membra principalia extendatur et mortem inferat patienti. Et locus morsus est
40 consequenter sacrificandus et a loco sacrificio venenum cum ventosa et igne est fortiter attrahendum; aut etiam ore alicuius fugendum, qui nullam excoriacionem, ragadiam vel ulcus in ore vel in dente paciatur; eritque securius sibi, si aliquantulum prius comederit et biberit, non tamen tantum confert patienti. Decet etiam quod prius gargarizet et oleum per se solum vel cum vino mixtum et cum eodem oleo vel violato propria labia
45 liniat seu inungat et demum sugatur, sicut dictum est. Et consequenter supponantur medicamina veneni attractiva et labia morsure aperta tendencia et doloris mitigativa, ex quibus sunt mentastrum, stercus columbinum et anatinum, sulfur, asa fetida et sal commune, allia et lapis iudaicus et semen pomi citri. Quodcumque igitur istorum prius repertum fuerit bene tritum et cum melle mixtum supponatur loco morsure donec dolor
50 et mala accidencia eius cessent. Quod si dolor non remitteretur sed augetur, pocius celeriter deponantur predicta medicamina et, antequam comedat, columbus per ventrem fissus aut pullus gallinaceus vel gallina loco morsure actualis caliditatis superponantur. Et quam cito paciens percipiet colorem actualem alicuius exaibus predictis infrigidari vel tepefieri, deponatur et alia eodem modo parata superponantur. Quod sic continuetur
55 donec // dolor mitigetur vel cesset omino. Quod si predictae aves non possunt inveniri, superponatur emplastrum ex farina tritici et oleo comuni simul coctis.

(f. 9v)

<IV> DE ARTE MINISTRANDI MEDICINAS TIRIACALES ET LIBERANTES A VENENIS

His igitur expeditis celeriter offerantur eis omnibus, si possunt haberi pondus IX granorum ordeï ex smaragdo electa, subtiliter pulverizata et distemperata cum
60 sufficienti quantitate vini vel decoctione aneti, si paciens frigus paciatur magnum, sicut contingit in morsu scorpionis et in sumpcione similibus venenorum frigidorum, vel, si

statim non paciatur estuationem magnam et sitim, tunc enim smaragdus et cetera
medicines tiriicales propinande sunt cum aqua vel lacte potius quam cum vino vel
decoctionibus rerum calidarum. De efficacia etiam bezaar animalis non est dubium sed,
65 quia non invenitur apud nos, ideo non curo. De bezaar etiam minerali licet omnium
sententia cum summa efficacia omnibus resistat venenis, quia tamen rarissima est copia
eius, ideo non curo. Verum qui non poterit habere ex smaragdo, saltem habeat secum
semen pomi citri dulcis vel acetosi et quo tempore predicto a cortice suo mundato et
trito sumat uncias II cum aqua vel vino secundum exigenciam accidencium prefatorum.
70 Ex compositis autem medicinis potior est tiriaca magna electa et bene fermentata, ex
qua offerendum erit⁷² tunc a uncia semis usque ad unciam I. Cum vino vel aqua sicut
dictum fuit. Et post ipsam est metridatum compositum et fermentatum, ex quo etiam erit
// offerendum eodem modo tantundem vel parum plus. Et post has est dyatesseron de (f. 10r)
quo etiam offeratur eodem modo a uncia I usque ad uncias III. Et alie sunt tyriace
75 composite multum utiles in proposito, sicut tyriaca et nuncibus ex invencione Galieni et
tyriaca ex alys quam invenit Avenzoar et plures alie, sed, quia predictae sufficientes sunt
in omnibus, ideo non curo preterquam de tiriaca ex cancris fluvialibus a Galieno
composita. Ipsa enim non habet parem in morsu canis rabidi, nec est dubium de eius
efficacia. Cuius compositio est hec. Recipe: thuris, genciane ana partes V, cancrorum
80 fluvialium ustorum partes VI; terantur et in pulverem redigantur et reducantur. Ex quo
prima die uncie II offerantur et augeatur dosis in omni die per unciam semis, ita quod
nona die sumat ex eo uncias VI distemperatas semper cum vino vel aqua vel utriusque
simul.

<V> DE SIGNIFICANTIBUS EGRESSUM ET EXPULSIONEM VENENI A CORPORE ET
85 PERFECCIONE OPERIS MEDICINE TIRIACALIS ET CONVENIENTI REGIMINE PACIENTIS TUNC IN
SOMNO, VIGILYS, CIBIS ET POTIBUS ET CETERIS

Cessante autem dolore interius et exterius et pulsu patientis roborato et ordinato et
reparato colore ipsius naturali, poterit ligatura membri, si violenta fuerit, aliquantulum
dilatari. Provocato tamen prius vomitu, sicut dictum fuit, et sumpta medicina tyriacali,
90 non tamen permittatur interim aliquo modo dormire nec labia⁷³ morsure claudi, seu
super eam crustulam generari. Et postquam medicina sumpta a sto//macho exierit seu (f. 10v)
descenderit et opus suum perfecerit, ad quod minus exiguntur octo hore, reficiatur

⁷² Post erit exp. M eodem modo tantundem vel pa

⁷³ labia ed: labit M

paciens cibus congruis in proposito, et cerebra quedam gallinarum assata conferunt sui proprietate tam morsure a venenosis, quam his, qui per os venenum assumpserunt.

95 Vitella autem ovorum prosunt in proposito et similiter facit cortex limonis in cibo sumptis, ficus, nuces, ruta et mel, cepe et allia, avelane, pistacee et multum sal, preterquam in morsu canis rabidi, et panis bene preparatus et brodium pullorum gallinaceorum et signanter et ex proprietate ei, quem momordit canis rabidus. Confert etiam predicto esus caulium et carnes cancrorum fluvialium et eorum decoctio eisdem

100 plus ceteris cibus tam in via, quam cibi, quam medicine. Confert etiam ei brodium laudabile avium, puta turturum, perdicum et starnicorum, sed non columborum. Et omnes morsi a venenoso animali debent vitari in generali carnes omnes, sed alii, qui venenum assumpserunt, possunt bene uti pullis⁷⁴ gallinaceis. Competit etiam eis et signanter morsi a scorpione multus potus vini fortis. Et sciendum tamen quod

105 predictum regimen competit predictis, qui paciuntur frigus, sed nequaquam patientibus estuacionem, magnam calorem et sitim. Vino tunc reficiendi sunt, pane mediocriter fermentato perse vel cum modico butiro, debent fugere poma acria vel mala granata acetosa et, si etiam fuerint vehementer inflammati, comedant herbas frigidas, puta lactucas, rostrum porcinum, endiuam et cucumeres. Non tamen omittat omnino esum

110 ficuum et nucum. Parum tamen ex eis assummant, nec sumant // in potu, nisi secaniabin (f. 11r) vel aquam cum modico vini et cum duobus vel tribus diebus sic cibatus fuerit. Sumat iterato aliquam ex predictis medicinis tiriacalibus secundum modum predictum. Et postquam eius omnes operationes naturales omnino salve fuerint, redeat paulatim ad consuetudinem suam. Est tamen continuandus usus emplastrorum seu linimentorum et

115 ciborum medicinalium in eo, qui morsus est a cane rabido, usque ad XI diem, licet ut plurimum eius mala accidentia consueuerint apparere circa XIII diem vel circa XIII diem.

<VI> DE INGENIO RESISTENDI NOCUMENTIS ANIMALIUM VENENOSORUM

Sciendum quod sicut esus predictorum ciborum tiriacalium preservat a nocumento

120 venenorum summendorum. Sic fumigium ex galbano factum, ex unguibus caprarum, ex capillis humanis, ex sulphure, sinapi, sinono et opio fugant omnia animalia et reptilia venenosa. Et similiter fumigium scorpionis omnes fugat scorpiones. Horum autem

⁷⁴ *post pullis add. M p*

omnium artificialis cautificacio in utilis est omnino, nisi a deo benedicto et efficaci protectore omnium adversorum misericordialiter dirigatur.

125 FINIS TRACTATULI PULCHERRIMI DE VENENIS MAGISTRI ARNALDI DE VILLA NOVA

I·A·S

BIBLIOGRAFIA

FONTS PRIMÀRIES

ARNAU DE VILANOVA (?) (1473), *De arte cognoscendi venena*, imp. J. Vurster, Màntua.

ARNAU DE VILANOVA (?) (1475-1476), *De arte cognoscendi venena*, imp. B. Guldinbeck, Roma.

ARNAU DE VILANOVA (?) (1504), *Opera Arnaldi de Villanova*, imp. F. Fradin, promotor B. de Gabiano, ed. MURCHI, T., Lió.

ARNAU DE VILANOVA (1975), *Epistola de dosi tyriacalium medicinarum*, *Arnaldi de Villanova Opera medica Omnia*, III, ed. MCVAUGH, M. R., Granada-Barcelona, Universitat de Barcelona.

FONTS SECUNDÀRIES

AGUILERA, A. (2017), *El Tractatus de venenis de Pietro d'Abano. Estudio preliminar, edición crítica y traducción*, Tesi doctoral, Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona.

COLLARD, F. (2003), *Le crime de poison au Moyen Age*. Paris, Presses universitaires de France.

COLLARD, F. (2013), «Le couteau de Bohémond et la thériaque à vilain. La vénénologie savante face aux remèdes “merveilleux” ou “populaires”» *Anuario de Estudios Medievales*, 43, 1.

COLLARD, F. (2016), *Les écrits sur les poisons*. Turnhout, Brepols.

FERRERO, C. (2009), *Liber contra venena et animalia venenosa de Juan Gil de Zamora*, Barcelona, Reial Acadèmia de Bones Lletres.

- GIRALT, S. (2002), *Decus Arnaldi. Estudis entorn dels escrits de medicina pràctica, l'ocultisme i la pervivència del corpus atribuït a Arnau de Vilanova*, Tesi Doctoral, Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona.
- GIRALT, S. (2002), *Arnau de Vilanova en la impremta renaixentista*, Manresa, Col·legi Oficial de Metges de Barcelona, Publicacions de l'Arxiu Històric de les Ciències de la Salut.
- GIRALT, S. (2005), «Estudi introductor» dins: *Epistola de reprobacione nigromantice fictionis (de improbatione maleficiorum)*, *Arnaldi de Villanova Opera medica Omnia*, VII.1, Barcelona, Universitat de Barcelona.
- GIRALT, S. - MENSA, J. «Qui és Arnau de Vilanova?» dins: *Arnau DB: Corpus digital d'Arnau de Vilanova*, Universitat Autònoma de Barcelona. <http://grupsderecerca.uab.cat/arnau/medica> [Data de consulta: 11/06/2019]
- HENRY, N., GUIBOURT, N., JIMÉNEZ, M. i SANCHIZ, N. (1842), *Farmacopea razonada ó Tratado de farmacia práctico y teórico*. Madrid: Imp. de Sanchiz.
- LÖFFLER, K. (1912), «Hartmann Schedel» dins: *The Catholic Encyclopedia*, New York, Robert Appleton Company. <http://www.newadvent.org/cathen/13525a.htm> [Data de consulta: 15/06/2019]
- MCVAUGH, M. R. (1995), «Two Texts, one problem: the authorship of the “Antidotarium” and “De venenis” attributed to Arnau de Vilanova» dins: *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 14, pp. 75-94.
- MENSA, J. (1998), *Les raons d'un anunci apocalíptic. La polèmica escatològica entre Arnau de Vilanova i els filòsofs i teòlegs professionals (1297-1305): anàlisi dels arguments i de les argumentacions*, Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya, Col·lectània Sant Pacià, 61.
- MERISALO, O. (2014), «Scripsi manu mea. Hartmann Schedel in Munich, Bayerische Staatsbibliothek, clm 490», dins: *Ars et humanitas*, 2/2014
- PANIAGUA, J. A. (1994), *Studia Arnaldiana, Trabajos en torno a la obra médica de Arnau de Vilanova, c. 1240-1311*, Barcelona, Fundación Uriach 1838.

PANIAGUA, J. A. (1995), «En torno a la problemática del corpus científico arnaldiano»,
Arxiu de Textos Catalans Antics, 14, 9-22.

PANIAGUA, J. A., «Vilanova, Arnau de,» dins: ANES, G. - ALDEA, Q. - OLMEDO, J. (dir.),
Diccionario biográfico español, Madrid, Real Academia de la Historia, 2009 -
2013.

RESUM I PARAULES CLAU

Aquest treball versa sobre el *Libellus de arte cognoscendi venena*, un tractat toxicològic atribuït al metge i teòleg català Arnau de Vilanova. Presenta, en primer lloc, un estudi introductori que contextualitza l'obra, parant especial atenció a la seva autoria dubtosa, el seu gènere i la situació cultural i històrica en què va ser concebut. En segon lloc, ofereix la primera transcripció d'aquesta obra, a partir d'un manuscrit del segle XV (Munic, Bayerische Staatsbibliothek, Handschriften: Clm. 456, 8r-11r), confeccionat per Hartmann Schedel.

Arnau de Vilanova - Medicina medieval - Toxicologia - Manuscrit - Hartmann Schedel
- Autoria dubtosa - Transcripció - Incunables